

JOB

'Er was eens in het land Us een man die Job heette...' We weten meteen waar we aan toe zijn: Job, een naam die maar voor één persoon in de Bijbel wordt gebruikt¹ en die uit 'Us' komt. Met Us maken we een brede maar ook vage zwaai naar het oosten: hij was de grootste (rijkste) van alle 'zonen van het oosten', lezen we in 1:3. Job wordt getekend als sjeik. Het lijkt wel of we worden teruggezet in de tijd van de aartsvaders. Ook Abraham komt 'uit het oosten', uit een vreemd land. De naam Job zelf vinden we ook in Ezechiël 14:14.20, in de trits 'Noach, Daniël en Job', dus in een rijtje van geloofshelden uit het verleden die, als we de tekst van Ezechiël geloven mogen, 'zichzelf door hun gerechtigheid zouden kunnen redden.' Job hoort dus bij de allergrootsten. Dat is van belang voor het verstaan van de tekst. Als dit aan Job kan gebeuren, dat dat zeker ook aan jou, lieve lezer'. Overigens heeft het niet zoveel zin te speuren naar een historische Job. We hebben profiel genoeg uit de tekst zelf om hem te leren kennen. Veel specialisten beschouwen de basis van het boek Job als een volksverhaal, dat later in een wijsheidskader is gezet. Het zou kunnen, maar met de tekst die we nu voor ons hebben moeten we het doen. In de joodse traditie wordt het boek Job een parabel genoemd.

De satan is de andere partij

Er is eindeloos veel wetenschappelijke aandacht besteed aan de tekst van Job. Die is dan ook uniek in zijn soort en – in de Bijbel – in zijn omvang. Het is een aaneengesloten stuk poëzie², voorzien van een inleiding (h. 1-2) en een epiloog in 42:7-17. Je hebt de informatie van die proloog nodig om het dichtwerk te begrijpen. De proloog functioneert enigszins als het infoblad, dat je bij theaterbezoek vooraf krijgt uitgereikt. De auteur neemt je mee het verhaal in. Bij Job is die extra informatie voor de lezer hard nodig, anders begrijpt die er niet zoveel van. Nadat eerst aan de hand van voorbeelden over Job is verteld dat er niemand op aarde zo godvrezend is als hij, belanden we in de hemel, waar een vergadering tussen god en de goden / hemelwezens aan de orde is. Het doet Grieks aan, zo'n pantheon. Nota bene JHWH zelf zit de vergadering voor, een beeld dat we ook uit Psalm 138 kennen. Het is opvallend dat de heilige godsnaam, het Tetragram, wordt gebruikt in een verhaal over iemand uit 'Us', ver buiten Israëls of Juda's grenzen. Bij die vergadering is ook de satan aanwezig. Satan is hier niet *per se* de (theologisch uitgewerkte) duivel maar de grote tegenspeler in het verhaal die nodig is om een punt te maken: de vraag of Jobs geloof wel zuiver genoeg is. Job mag dan een geloofsheld zijn, maar als het hem (daardoor) zo voor de wind gaat als Job, is geloven niet zo moeilijk. Daarom wordt met de permissie van JHWH de satan tot op zekere hoogte de vrije hand gegeven om Job te testen, om te zien of zijn geloofsvertrouwen overeind blijft als er geen beloning is, integendeel. De satan weet van wanten en weet Job op zijn meest kwetsbare plek te treffen: in zijn kinderen. Dat hij zijn bezit in een ommezien kwijtraakt, is overkomelijk, maar het verlies van zijn kinderen brengt hem in diepe rouw, die wordt omlijst met bepaald niet lijdelijk bedoeld credo³:

¹ De Job uit Gen. 46: 13 is een ander. Ook de schrijfwijze van de naam is in het Hebreeuws anders.

² Je kunt wel een aantal breuklijnen in de tekst opsporen, daarover beneden meer. Maar de eindtekst die we hebben wordt als eenheid aangeboden en door de lezer ook zo ervaren.

³ 1:21.

'JHWH heeft gegeven,
JHWH heeft genomen,
De Naam van JHWH zij geloofd.'

Nogmaals met permissie van JHWH

De satan had hiermee zijn knopen kunnen tellen, maar hij wil nog een stap verder gaan en heeft daarvoor opnieuw de toestemming van JHWH nodig. Als hij Jobs 'gebeente en vlees' eens zou mogen aantasten. 'Gebeente' is meer dan alleen zijn beenderengestel, maar vooral ook wie Job zelf is. Als God ons gebeente kent, zoals in Psalm 139, gaat het om onze identiteit. Job mag Job niet zijn van de satan, en hij komt er een eind mee weg. De satan brengt Job op de ashoop, al wordt hij niet van God en mensen verlaten. Drie vrienden zoeken hem op en gaan, na zeven dagen verbijstering, met Job in gesprek. De ashoop is dus de plek waar we lezer mee naar toe wordt genomen. De centrale figuur is een man die onder de zweren zit. De vrienden zijn er voor de dialoog. Het begint met een van de meest aangrijpende teksten van de Bijbel: Jobs vervloeking van zijn geboortedag. Het is een tekst die alleen in Jeremia 20:7-18 zijn gelijke vindt en die misschien deels ook aan Jeremia is ontleend. Job richt zich daarin niet tot God, al luistert die in de vervloeking wel mee. De kern van Jobs klacht is dat hij dood wil, en eigenlijk dit hele bestaan had vóór willen zijn. De lezer weet wat Job niet weet: dat JHWH juist die laatste stap belet. Nu nemen de vrienden het woord.

Job in de Umwelt

De dialoogstijl die in Job is gekozen, is weliswaar in de Bijbelse wijsheid uniek, maar niet in de *Umwelt*. We kennen de Dialogen van Plato. Het is een heel directe vorm om zaken aan de orde te stellen en aan te scherpen. En ook het gegeven van een lijdende rechtvaardige is literair geen uitzondering. We kennen een Sumerische Job, een Babylonische theodicee, een Egyptische Job, en in de Griekse literatuur tragedies die (deels) aan het boek Job doen denken. Bij de Sumerische Job, 'Een man en zijn god'⁴ lezen we over een naamloze man die zijn leed voor zijn god uitstalt en belijdt dat hij een zondig mens is ('Nooit is een zondeloos kind aan zijn moeder geboren, een zondeloos mens heeft sinds de oudheid niet bestaan'); in de Babylonische theodicee voeren lijdende mensen een gesprek met wijzen, in een dialogische stijl⁵. De Egyptische Job vinden we (ook) de literaire stijl van de scherpe, wijze dialoog⁶ en in de Griekse tragedies is de dialoogstijl ook al heel vertrouwd.⁷ Alle 'parallellellen' uit de *Umwelt* tonen slechts gedeeltelijke overeenkomsten. Ze geven aan dat de vorm en stijl van het boek Job ook elders bekend is, en dat het thema van de lijdende mens, die zijn lijden met vrienden en *coram deo*, ten overstaan van de godheid, bespreekt, niet typisch iets bijbels is. Toch is de inhoud van het boek Job niet te vergelijken met andere boeken.

⁴ Zie J.B. Pritchard (ed.), *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament* (ANET), Princeton 1969³ 589-591.

⁵ ANET 601-604.

⁶ ANET 475-479.

⁷ Zie bijvoorbeeld Aischylos, *Prometheus en de Perzen*, in de vertaling van Evert Straat, Amsterdam 1963/1967.

Opbouw

De opbouw is vrij strak, de vrienden praten niet door elkaar heen. In de eerste gespreksronde: 4-5: Elifas; 6-7: Job; 8: Bildad; 9-10: Job; 11: Sofar; 12-14: Job; in de tweede gespreksronde (15-21) vinden we precies dezelfde reeks en in de derde ronde opnieuw, zij het dat vanaf hoofdstuk 26-31 alleen Job aan het woord is. Van 29-31 vinden we een monoloog van Job; dan komt er een vierde gesprekspartner bij: Elihu, die van 32-37 aan het woord is; In 38-40:2 reageert JHWH; in 4:3-5 antwoordt Job; in 40:6-41:26 reageert JHWH opnieuw en in 42:1-6 sluit Job af ' ik ben getroost over stof en as'⁸. We zijn weer terug waar het begon: Job in de as (*'éfer*), 2:8. Als je het boek in zijn geheel, en niet steeds onderbroken leest, valt op dat er in toenemende mate sprake is van vervreemding van Jobs vrienden. De redevoeringen van Elihu stichten daarna nog de nodige verwarring bij de lezer.

De spits van het boek

Er is vaak gezegd dat de kern van het boek Job de *theodicee* is, de paradox dat naast een rechtvaardige en almachtige God het kwaad in den brede kan bestaan. De lezer kan zich niet aan de indruk onttrekken dat deze problematiek in het boek ruimschoots speelt. Toch 'behandelt' het boek Job niet de theodicee. Het komt dan ook niet met een verklaring voor die paradox. Wat we in de tekst zelf aantreffen is steeds een kwetsbaar en geschonden mens, die zich met zijn klacht tot JHWH richt. Dat lijden is zo immens dat – om het bijbels te houden – de vrienden Job niet de nieren kunnen proeven. Zo diep is het lijden ingeslagen. Daar komt geen uitleg van, ook niet met een theologie die het lijden vanuit de zonde verklaart. Ook wordt niet aan Job verklapt dat de satan de gangmaker in dat lijden was en dat hij permissie van God had Job zo te schenden. Waarmee het boek ten diepste eindigt is een mens tegenover zijn Schepper. Dat is een ontmoeting die je niet kunt uitleggen: 'Slechts van horen zeggen had ik van U gehoord, maar nu heeft mijn oog U gezien', 42:5. Dat geheim blijft (gelukkig) verborgen.

Enige literatuur buiten de gebruikelijke commentaren:

1. L. Schwienhorst-Schönberger, 'Das Buch Ijob' in E. Zenger /C. Frevel ed., *Einleitung in das Alte Testament*, Stuttgart 2016⁹, 417-430 (een overzicht van de actuele wetenschappelijke stand van zaken).
2. M. Rozelaar, *Job*, Kampen 1984 (een joodse vertaling met kanttekeningen).
3. Chaim van Unen, *Job. Een nieuwe kijk op een oud boek*, Kampen 1987
4. B. Siertsema (ed.), *Job: steen des aanstoets?*, Kampen 1996 (een brede verzamelbundel met bijdragen over Job, van o.a. Niek Schuman, Hans de Wit, Bettine Siertsema).
5. J. Fokkelman, *Het boek Job in vorm. Een literaire vertaling met toelichtingen*, Amsterdam 2009, t.p.
6. Dick Boer, *Job redt de NAAM. Een verklaring van het boek Job*, Utrecht 2020 (samenwerkingsinprint KokBoerkencentrum/Boekscout

⁸ Vertaling J. Fokkelman, *Het boek Job in vorm. Een literaire vertaling met toelichtingen*, Amsterdam 2009, t.p.